

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Β' ΕΚΔΟΣΗΣ

Τὸ καλὸν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ,
ἀλλὰ μόνον ἡ ἀληθὴς ἀξιότης διδάσκει πῶς πρέπει νὰ γίνῃ ...

ΑΝΩΝΥΜΟΣ Ο ΕΛΛΗΝ

Ἔλα τὰ δημοτικά μας κείμενα τὰ καταχώνιασε ὁ λογιωτατισμὸς καὶ τ' ἀφάνισε, αὐτὸ ὅμως ποὺ ἔγινε μὲ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι πρωτάκουστο. Τὸ πολυστήμαντο αὐτὸ μνημεῖο τοῦ λόγου, ποὺ κατηχώντας καὶ φωτίζοντας τὸν Ἑλληνισμό ἐπὶ δυὸ περίπου δεκαετίες (1806-1821) ξέφυγε ἀπ' τὰ νύχια τῶν Τούρκων καὶ τοῦ κοτζαμπασισμοῦ καὶ προετοίμασε τὸ Μεγάλον Ξεσηκωμό, αὐτὸ τὸ Βαγγέλιο τῆς νέας μας ζωῆς, ὄχι μόνον τὸ ἔθαψε μετὰ τὴν προδοσίαν τοῦ Εἰκοσιένα ὁ δασκαλισμὸς, ἀλλὰ μ' ἓνα σατανικὸν τρόπον κατάφερε ν' ἀφανίσῃ καὶ τὰ σημάδια ἀκόμα τῆς ζωῆς του, ὥστε νὰ μὴ μείνῃ τίποτα ἀπ' τὸ πέρασμά του. Ἔτσι, ἐνάμιση περίπου αἰῶνα, ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» περίμενε τὴν ἀποδέσμευσήν τε καὶ ἀποκατάστασίν τε. Σὲ μένα πρωτόλαχε ὁ βαρὺς κληρὸς νὰ ξαναφέρω στὴ ζωὴ καὶ ν' ἀπομνημειώσω μέσα στὴν πνευματικὴν μας ἱστορίαν τὸν καταχωνιασμένον αὐτὸν θησαυρόν. Ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν ποὺ τὸ καταπιάστηκα, τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1948, εἶδα πῶς ἡ ὥρα τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» ἦταν φτασμένη πιά, γιὰτί δίπλα στὸν ἐνθουσιασμόν ποὺ ξύπνησε σ' ὅλους τὸ ἀγγελμά της, ἔφτασε νὰ κινήσῃ σ' ἐκδοτικὸν ἀγῶνα δρόμου καὶ ἄλλους, ὥστε ἐνῶ συνεχιζόταν ἀκόμα ἡ δική μου ἐκδοσις, νὰ ξεφυτρώσῃ στὴ μέση καὶ μιὰ νυχτοπέταχτη, ποὺ γιὰ τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς γίνεται πλατὺς λόγος στὰ ὑπομνήματά μου (σελ. 253 κπ. 264 κπ. πρβλ. καὶ ὅσα ἔγραψα γιὰ τὸ ἐκδοτικὸν ἐξάμβλωμα στὴν ἐφ. «Ἔθνος» 15 Σεπτ. 1949). Γιὰ τὴν ἐκδοσὴν αὐτὴν, ἂν ζοῦσε ὁ συγγραφέας τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» θὰ ξανάλεγε τὸ τρομερὸν ἐκεῖνο ἐπιτίμιον: «ἐν καλὸν ἔπου γίνεται εἰς τὸν τόπον ἐνὸς μεγαλειτέρου καλοῦ, προξενεῖ τὸ χειρότερον κακόν». Καὶ δὲν ὑπάρχει χειρότερον κακὸν ἀπὸ τὸ βεβήλωμα καὶ τὸ μίκραιμα καὶ τὸ «οὔτι δάνωμα», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ συγγραφέας, τῶν κειμένων μεν νυχτοπέταχτα ξανατυπώματά τους καὶ μ' ἀνιστόρητους προλόγους. Καὶ δὲν ὑπάρχει χειρότερον κακὸν ἀπὸ τὸ νὰ βάζουν τὸ χέρι τους

πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἱερὰ κειμήλια ἄνθρωποι ἐμποτισμένοι ἀπ' τὸν πιὸ τυχοδιωχτικὸ καὶ στεῖρο δασκαλισμὸ, νὰ τὰ τσουβαλιάζουν, νὰ τὰ ἐξευτελίζουν, κι ὕστερα, νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἐκδοτικῆς κουτσουλιᾶς τους καὶ νὰ δογματίζουν σὰν οὐλεμάδες, πὼς τάχα «δὲν εἶναι φιλολογικῶς δυνατόν νὰ ἐκδοθοῦν οὔτε κριτικῶς, οὔτε ἐρμηνευτικῶς τοιαῦτα κείμενα, καθ' ὅσον γνωρίζομεν (sic), ὅτι ἡ κριτικὴ (ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου ἐπὶ τῆ βάσει χειρογράφου καὶ ἐντύπου παραδόσεως) καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ, δὲν κατῆλθον μέχρι τῶν πολιτικῶν πεζογραφημάτων τοῦ 19οῦ αἰῶνος. Ἐὰν ἐπρόκειτο τοῦλάχιστον περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ!...» ("Ἔθνος 8 Σεπτ. 1949). Ἀλλὰ—θέλει νὰ πεῖ ὁ ἄκριτος οὐτιδανωτῆς—πρόκειται γιὰ «ἀμελητέα ποσότητα», γιὰ ἔργο παραριζίμιο καὶ παρακατιανό, ποὺ δὲν μπορεῖ καὶ δὲν ἀξίζει ν' ἀπασχολήσῃ τὴν ἀψηλὴ ἀκαδημαϊκὴ Κριτικὴ καὶ Ἐρμηνευτικὴ, ὥστε ν' ἀφήσῃ τοὺς Σολωμούς της καὶ νὰ χάσῃ τὸν καιρὸ της μὲ κείμενα σὰν τῆ Νομαρχία. Ἔτσι, ἀφοῦ ὁ δασκαλισμὸς κράτησε καταχωνιασμένη ἐνάμιση αἰῶνα τὴ Νομαρχία, ἦρθαν σήμερα, μέρα μεσημέρι, τὰ ἄτυχα ἀπροσπόρια του νὰ τὴ ρίξουν σὲ χειρότερο τάφο μὲ ἰδεοκαπηλικὰ θριαμβολογήματα, πὼς τάχα «μὲ πνεῦμα ἐθνικὸν καὶ δίκαιον ἐτοποθέτησεν (ὁ Τωμαδάκης!) τὸ ἀξιόλογον αὐτὸ ἱστορικὸν δοκουμεντὸν εἰς τὴν πραγματικὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν ἔπρεπε νὰ ἔχη (sic!) καὶ ἀφήρσεν ἀπὸ τοὺς διαφόρους Βαλέτας κάθε δυνατότητα πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ πλαστογραφίας τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου....». Ἀπ' ὅλ' αὐτὰ καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης πόσο ἀπαραίτητη ἦταν μιὰ αὐθεντικὴ κριτικὴ κι ἐρμηνευτικὴ ἀπομνημείωση τῆς Νομαρχίας, ποὺ ν' ἀξιοποιήσῃ τὸ ἔργο ἀπ' ὅλες του τὶς πλευρὰς καὶ νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ στὴ νέα μας ζωὴ. Ἡ ἐπανέκδοση αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη τῆς Νομαρχίας, ἀρχινισμένη κι' ἀναγγελμένη τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1948. Δὲν κυκλοφόρησε, ἂν καὶ ἦταν ἐτοιμὴ πολὺ πρωτότερον ἀπ' τοῦ Τωμαδάκη, γιὰ λόγους καθαρὰ τεχνικούς.

Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» καὶ σὰν ἔργο δημιουργίας καὶ σὰν ἐθνεγεργτικὸ σάλπισμα, ποὺ μᾶς ἔδωσε τοὺς Φιλικούς καὶ τὸ Εἰκοσιένα, εἶναι ὅπωςδήποτε τὸ βιβλίο τῶν βιβλίων μας, τὸ πιὸ βαρὺ κι ὀλοκληρωμένο ἔργο τῆς νεοελληνικῆς σκέψης σ' ὅλη της τῆ διαδρομῆ. Δὲν ὑπάρχει τ' ὅμοιο της καὶ τὸ ἰσοστάσιό της οὔτε στὴ δική μας, οὔτε στὶς ξένες φιλολογίες. Κι αὐτὸ ἔπρεπε νὰ φανεῖ, καὶ μικρὸ δὲν ἦταν. Σ' ὅλα κινηθήκαμε μὲ τὴν ἰδέα τῆς μεγαλωσύνης τοῦ ἔργου, ποὺ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση κι ἐπιβολὴ του χρειαζόταν ἐκδοτικὸ, ἐρμηνευτικὸ καὶ κριτικὸ γιγάντωμα. Ὁ κολοσσὸς αὐτὸς χρειαζόταν, ἀλήθεια, κολοσιαῖο βᾶθρο. Ἀλλὰ χρειαζόταν καὶ φῶς, καὶ τὸ φῶς ποὺ χρειαζόταν μόνο ἡ ἐποχὴ μας μποροῦσε νὰ τὸ δώσει. Ὅπως λέει

ὁ βαθυστόχαστος καὶ καταπληχτικὸς αὐτὸς Ἕλληνας, ποὺ μᾶς χάρισε αὐτὸ τὸ μεγαλόπνευστο μνημεῖο: «τὸ καλὸν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἀληθὴς ἀξιότης διδάσκει πῶς πρέπει νὰ γίνῃ». Καὶ ἡ «ἀληθὴς ἀξιότης» πλάθεται μόνο ἀπὸ ἐποχὲς μὲ δημιουργικὸ παλμὸ κι ἀνησυχίες, μόνο ἀπὸ ἐποχὲς ποὺ πατοῦν σὲ ζωντανὸ παρὸν καὶ μεσ' ὅπ' τὸ δυναμισμό του μποροῦν νὰ ξαπλώσουν τὴν κριτικὴ ἐπισημάνειά τους καὶ στὰ περασμένα καὶ νὰ φέρουν στὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τὶς ζωντανές τους ἀξίες. Ἡ Νομαρχία εἶναι τὸ βιβλίον τῆς αὐριανῆς Ἑλλάδας. Ἐκεῖ θὰ βασιλέψῃ. Εἶναι τὸ βιβλίον τῆς αὐριανῆς γραμματολογίας μας, τῆς αὐριανῆς παιδείας μας, τῆς αὐριανῆς φιλολογίας μας, ποὺ θὰ ὑψώσει γύρω του ὀλόκερη βιβλιοθήκη ἀπὸ ὑπομνήματα, μελέτες, ἐκδόσεις, ἐρευνες. Ἐκεῖ θὰ δοξαστεῖ ἡ Νομαρχία. Νὰ τῆς κάνουμε τόπο νὰ περάσῃ, γιατί ἡ Νομαρχία ἀνήκει στὰ ἔργα, ποὺ ὁ προορισμὸς τους δὲν ἐξαντλεῖται μέσα στὴν ἐποχὴ τους καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ τους μονάχα. Ξέρω πῶς ὁ κόπος μου, δὲν θὰ πάει χαμένος. Κοντὰ στ' ἄλλα θ' ἀνοίξῃ τουλάχιστο τὰ μάτια τῶν ἀγελαίων, ποὺ θεωροῦν τὴ Νομαρχία: «λιβελλογράφημα..... μὲ νεανικὲς ἀτέλειες καὶ στατιστικὲς χρήσιμες πληροφορίες» (ὅποια συγκατάβαση! βλ. σελ. 251) ἢ «πολιτικὸν πεζογράφημα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ κατέλθῃ ἡ κριτικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ» (βλ. πρπ.) ἢ «περίεργον φιλολογικὸν μνημεῖον....», ἢ ἐκείνων τῶν ἀνιστόρητων, ποὺ γράφουν νεοελληνικὲς γραμματολογίες καὶ οὔτε ἀναφέρουν τὴ Νομαρχία καὶ τὴν παραλείπουν μαζί μ' ἄλλα τεράστιας σημασίας δημοτικὰ καὶ ἥρωϊκὰ μνημεῖα τοῦ λόγου.

Ὅπως θὰ φανεῖ στὴν Εἰσαγωγή μου μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» καὶ μὲ τὴν ἀξιολογικὴ ἀποκατάστασή της ἡ γραμματολογία μας μεγάλο πρᾶμα κερδίζει καὶ ὁ διαφωτισμὸς μας ἀποχτᾷ τὴ σπονδυλικὴ του στήλη, γιατί στὴ Νομαρχία ἔχουμε τὸ πιὸ δυναμικὸ, τὸ πιὸ δημιουργικὸ ἀναβλάστημα τῆς πιὸ δυναμικῆς καὶ δημιουργικῆς στιγμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅπως μιὰ ἄλλη τέτοια στιγμὴ δὲν ξανάζησε πιά ποτὲ ὁ Ἑλληνισμὸς, ἔτσι δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ κι ἓνα τέτοιο δημιούργημα στοχασμοῦ καὶ ποίησης φλογισμένης, ἀπόσταγμα βαθυστόχαστης σκέψης.

Ἀναστυλώνοντας λοιπὸν «μέγα μεγαλωστί» αὐτὸ τὸ καταχωνιασμένο μεγαλόργημα στὸ βᾶθρο ποὺ τοῦ ἀξίζει καὶ ποὺ συντελεῖ σ' ἓνα ἀξιολογικὸ ἀπογιγάντωμά του μέσα στὴ γραμματολογία μας, κινηθήκαμε σ' ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιατί καμμιά προεργασία καὶ κανένα ὑλικὸν ἐρευνας καὶ κριτικῆς δὲν ὑπῆρχε. Αὐτὸς εἶν' ὁ λόγος ποὺ πῆραν τόσο μακρὸς τὰ ὑπομνήματα, βαλμένα στὸ τέλος καὶ χωρισμένα: α') στὰ Βιβλιογραφικά, ὅπου ἐξετάζεται ἡ τυπογραφικὴ μορφή τοῦ ἀρχέτυπου μαζί

μέ τὸ μάζεμα καὶ τὴν κριτικὴ τῶν ὄσων γράφτηκαν κατὰ καιροὺς γύρω στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία». Τὰ συμπεράσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας εἶναι πολύτιμα, τόσον ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν, ὅσο κι ἀπὸ τὴ θετικὴ τους πλευρὰ. Ἔτσι ἀποδείχεται συγκριτικὰ πὼς ἡ Νομαρχία τυπώθηκε στὸ Λιβόρνο ἢ στὴ Βονωνία, καὶ πὼς τὰ λάθη τῆς εἶναι θεληματικὰ γιὰ συνωμοτικούς λόγους (βλ. σελ. 236-7), καὶ ἀποδείχεται ἀκόμα πὼς ὅ,τι γράφτηκε γύρω στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ὡς τὰ σήμερα ἦταν συμπτωματικό, καὶ κινημένο ἀπὸ ἄλλες ἀφορμές, καὶ πὼς ὄχι μόνο ὁ ἄκριτος Τωμαδάκης, μὰ καὶ ἄλλοι ἄκριτότεροι κριτικοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ δοῦν πέρ' ἀπ' τὴ μύτη τους, καὶ παρουσίασαν τὴ Νομαρχία σὰν «λιβελλογράφημα,» καὶ «στατιστικὸ» κατάστιχο καὶ ἔργο γεμᾶτο ἀπὸ «παιδικὲς ἀτέλειες!!!» (βλ. σελ. 251).

β') Στὸ δεύτερο μέρος τῶν ὑπομνημάτων, τὰ Κριτικά, δόθηκε ὁ ἀπολογισμὸς τῆς ἔκδοσης κι ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου καὶ σημειώθηκαν ἢ ὑποστηρίχτηκαν τὰ λιγοστὰ διορθώματά μας, ποὺ ἀναφέρονται κυρίως σὲ τυπογραφικὰ λάθια. Ἀπ' τὴν κριτικὴ ἐπεξεργασία φάνηκε πόσο διάβασμα καὶ πόση προσοχὴ καὶ σεβασμὸ χρειάζονται τὸ κείμενο τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», ὥστε μὲ τὸ χωρίσμα σὲ παραγράφους καὶ κεφάλαια, μὲ τὴ σωστὴ κι αὐστηρὴ στίξη, μὲ τὸ ζωντανὸ διάβασμα νὰ πάρει τὸ κείμενο τὸν ἀγέρα του, καὶ νὰ μιλήσει πιὸ καθαρὰ στὸ σημερινὸ ἀναγνώστη. Αὐτὸ εἶναι κριτικὴ δουλειὰ καὶ γιὰ νᾶναι μιὰ ἔκδοση κριτικὴ δὲν χρειάζεται νὰ ὑπάρχουν χειρόγραφα καὶ κώδικες, παρὰ μυαλό καὶ μυαλό καὶ πάλι μυαλό, καὶ σεβασμὸς καὶ ἔγνοια ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου.

γ') Πολὺ μ' ἀπασχόλησαν στὸ τρίτο μέρος τῶν ὑπομνημάτων, τὰ Γλωσσικά, ἢ γλωσσικὴ μορφή τῆς Νομαρχίας, ὁ κόπος ὡστόσο δὲν πῆγε χαμένος, γιατί βγῆκαν σπουδαιότατα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνομάθεια καὶ τὶς γλωσσικὲς πηγές τοῦ συγγραφέα, κι ἀποδείχτηκε πὼς ἡ γλῶσσα του ἦταν ἡ πανελλήνια καθιερωμένη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, ὅπως τὴν ἔγραφαν πρὶν ἀπ' τὸν Κοραῆ οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ στὰ βιβλία καὶ στὴν ἐμπορικὴ τους ἀλληλογραφία, καὶ πὼς ἡ γλῶσσα τῆς Νομαρχίας ἔχει τὴν σφραγίδα μιᾶς ἀφάνταστα τολμηρῆς καὶ πλαστικῆς συγγραφικῆς κι ἐκφραστικῆς δημιουργίας, κι ἂν βγάλει κανεὶς μερικὲς παρεκκλίσεις τῆς, ἦταν ἢ πιὸ ζωντανή, ἢ πιὸ κανονικὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἀποδείχτηκε ἀκόμα πὼς ἡ βάση καὶ τὸ πνεῦμα, καθὼς καὶ ἡ σύνταξη καὶ τὸ λεχτικὸ καὶ τὸ λεξιλόγιο τῆς Νομαρχίας, εἶναι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, πασαλειμένη μὲ πολλὰ νεκρὰ ἀρχαϊστικὰ στοιχεῖα καὶ τύπους, ποὺ ἦταν πολὺ ἀγαπητὰ καὶ πολὺ κοινόχρηστα στὸ γράψιμο τῆς ἐποχῆς. Ἡ Νομαρχία οὐσιαστικὰ ἀνήκει στὰ δημοτικὰ κείμενά μας κι ἔχει ἄφθονο λαϊκισμό.

βγαίνει ή ένορχηστρωμένη κι επιβλητική αποτύπωση του άριστοτεχνικού και μεγαλόπνευστου έργου.

ε') 'Η «Έλληνική Νομαρχία» σά δημιούργημα περασμένης έποχής, όσο ζωντανή κι αν είναι κι όσο καθαρά κι αν μιλάει στο συγκαιρινό μας αναγνώστη, είναι αναπόφευχτο με τον πρωτοσύνθετο χαρακτήρα και με την άσχημάτιστη όρολογία και το γλωσσικό χάος της έποχής της, να παρουσιάζει μερικά σημεία, που για να κατανοηθούν, έχουν ανάγκη από έρμηνεία, και σ' όσα είναι, κατά έναν τρόπο, κατανοητά γεννιέται ή ανάγκη της έρμηνείας, για να πάρουν το πραγματικό τους νόημα και να χύσουν το βαθύτερο φώς τους. Αυτό τον προορισμό έχει το Ε' μέρος των υπομνημάτων μου, τα Έρμηνευτικά, όπου πολλοί όροι και χωρίς δύσκολα έρμηνεύτηκαν μέσ' απ' τις γλωσσοπνευματικές αντιλήψεις της έποχής και συγκριτικά με άλλες σύγχρονες πηγές και κείμενα. 'Η δουλειά αυτή, όσο κι αν στοίχισε σέ κόπο, είναι μιá σπουδαία προσφορά στο κείμενο, γιατί το ξαναζωντανεύει περισσότερο και το φέρνει πιο κοντά μας, και ρίχνοντας τον προβολέα της έρμηνείας το φωτίζει, έστοντας και να'ναι ή Νομαρχία ένα έργο στοχασμού, που θα τραβάει πάντα τους ζωντανούς ανθρώπους για το θέμα και τις αλήθειες του, και θα τους κάνει ν' αποζητούν την πλέρια και πολύπλευρη κατανόησή του.

στ') 'Η Έλληνική Νομαρχία, βγαλμένη μέσ' απ' τη ζωή και δοσμένη όλόψυχα στη ζωή και στη ζωντανή δράση, είναι στενά συνυφασμένη με την έποχή της και αναφέρεται σ' έναν όλόκληρο κόσμο από ιδέες, πρόσωπα και πράγματα, μορφές, κείμενα και περιστατικά, κι αυτά όλα έπρεπε ν' αναπτυχθούν και να φωτιστούν, ώστε ακόμα και τα πιο γνωστά (όπως οί Σουλιώτες, οί Μανιάτες, ή Κλεφτουριά κλπ.) να γίνουν πιο φανερά και να συσχετιστούν με το κείμενο και τις αντιλήψεις του συγγραφέα, και γι' αυτό το λόγο το έχτο κεφάλαιο, τα 'Ιστορικά, πήρε τόσο μάκρος, γιατί όλόκληρη ή Εύρώπη του 1806 και όλόκληρος ό Έλληνισμός και ή επανάστασή μας είναι κλεισμένα μέσα στην Έλληνική Νομαρχία, και δέν υπερβάλλω, και όσοι δέν μπορούν να το καταλάβουν είναι ανθρωποι χαλασμένοι απ' το λογιωτατισμό, και τους χρειάζεται, όπως λέει ό 'Ανώνυμός μας, «ύγεία» (μιλώντας για το «σκλάβο», που δέν μπορεί να νοιώσει «την ήδύτητα της έλευθέρας ζωής» και «πρέπει να παρομοιασθή εις ένα άρρωστον, ό όποϊος αποστρέφεται κάθε νόστιμον φαγητόν..... και του είναι αναγκαία ή ύγεία»)—ώ άγνωστε δημιουργέ, με ποιόν Σαικσπήρο τάχα να κουβέντιασες και πήρες τόσο πέταγμα, τη στιγμή που χαμοσερνόνταν μες στη σκλαβιά και στην άμάθεια όλοι οί κατατρεγμένοι συμπατριώτες σου; Μόνο με τη δική σου φωνή την όση-

δονολάλητη, βρήκε μιὰ στιγμή ἢ Ἑλλάδα γιὰ νὰ μιλήσει μ' ὅλη της τὴν ψυχὴ καὶ νὰ τὰ πεί ὅλα μιὰ γιὰ πάντα, γι' αὐτὸ θ' ἀκούγονται μέσα στοὺς αἰῶνες, ὅπως καὶ σὺ ἔβλεπες καὶ ζητοῦσες νὰ ζήσει ἡ «ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων εἰς αἰῶνας αἰώνων».

ζ') Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ἀνήκει στὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα, ποὺ εἶναι τόση καὶ τέτοια ἡ δύναμή τους, ὥστε εὐλόγα νὰ γεννοῦν στὸν ἀναγνώστη ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πρωτοτυπία τους. Σ' αὐτὸ τὸ σπουδαιότατο κεφάλαιο ἀφιέρωσα ἐπίμονη καὶ πολὺχρονη ἔρευνα, ἀναζητώντας τὰ πρότυπα καὶ τὶς πηγές, ὅπουθε ἀντλήσει ἢ δανείστηκε τὶς σκέψεις του ὁ Ἄνωνυμος. Τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας εἶναι ὑπὲρ τῆς Νομαρχίας καὶ ἀποδείχνουν τὴν πρωτοτυπία καὶ τὴν ἑλληνικότητά της, καθὼς καὶ τὴ δημιουργικὴ πνοὴ τοῦ ἀδούλωτου καὶ ἀνεξάρτητου συγγραφέα της, ποὺ εἶχε διαβάσει κι ἀφομοιώσει ἀναπλαστικὰ τοὺς Γάλλους διαφωτιστές, ἰδίως τὸν Μοντεσκιέ καὶ τὸν Ρουσσώ, τοὺς παλαιότερους οὐτοπιστές καὶ κοινωνιστές, ὅπως ὁ Θωμᾶς Μόρους, ὁ Μορρελύ κλπ. καὶ περισσότερ' ἀπ' ὅλους τὸν Ἄλφιέρι, κι ἀπ' τοὺς δικούς μας τὸ Ρήγα καὶ τὸν Κοραῆ, ὅμως ὅ,τι πῆρε ἀπ' αὐτοὺς τὸκανε δική του οὐσία καὶ τὸ προσάρμοσε στὸ πρωτοσύνθετο καὶ πρωτάγγιχτο θέμα του, τὸ καθαρὰ καὶ βαθύτατα ἑλληνικό, γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἔκανα τὴν ἀσέβεια νὰ μιλήσω γιὰ πρότυπα ἢ πηγές τῆς Νομαρχίας, μὰ γι' ἀπλᾶ ἀναθυμιάματα, κι ἔτσι ὀνομάζω καὶ τὸ σχετικὸ κεφάλαιο, ὄγδοο στὴ σειρά τῶν ὑπομνημάτων.

Μεγάλῃ σημασίᾳ ἔδωσα στὸν εὐρητηριασμὸ τοῦ ἔργου καὶ στὴ λεξιλογικὴ του κωδικοποίησι καὶ ἐρμηνεία, ὥστε εὐκόλα νὰ μπορεῖ νὰ παρακολουθεῖ κανεὶς τὶς ιδέες τοῦ συγγραφέα, τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ποὺ παρελαύνουν στὸ κείμενο, τὶς λέξεις καὶ τοὺς ὄρους, καὶ ποῦ καὶ πόσες φορές ἀναφέρονται μέσα στὸ κείμενο ἢ σχολιάζονται στὰ ὑπομνήματα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἀφειδεύτηκα χῶρο καὶ χρόνο, παρὰ σύνθεσα κι ἔβαλα στὸ τέλος διεξοδικὸ ἀναλυτικὸ πῖνακα γιὰ τὶς ιδέες καὶ τὰ πράγματα, καὶ Γλωσσάρι γιὰ τὶς λέξεις. Ἐχωριστὸ εὐρετήριο ἔκανα γιὰ τὰ νεώτερα ὀνόματα, ποὺ μνημονεύονται στὰ ὑπομνήματα.

Στὸ τέλος ἔβαλα καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ εἰκόνες προσώπων ποὺ ἀναφέρονται καὶ ἐξαίρονται ἀπ' τὸ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας, τὸν Ρήγα καὶ τὸν Κοραῆ, τὸν Ἄνδρέα Ἰδρωμένο, τὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο καὶ σ' αὐτοὺς πρόσθεσα καὶ τὸν Περραιβό, ποὺ εἶναι ἀνακατωμένος στὴν ἐθνογερετικὴ κίνησι, ποὺ γέννησε τὴ Νομαρχία. Ἔβαλα καὶ μιὰ πρωτότυπη εἰκόνα τῶν βουνῶν τοῦ Σουλιοῦ, ποὺ δοξάζονται μέσα στὴ Νομαρχία, κι' ἀπὸ τὸ Σάλπισμα τοῦ Κοραῆ πῆρα τὴν εἰκόνα τῆς ἀλυσσοδεμένης Ἑλλάδας, γιὰτὶ κι ἀπ' αὐτὴν ἐμπνεύστηκε ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας.

Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἰκονογραφικὸ εὔρημα καὶ στόλισμα τῆς ἔκδοσής μου εἶναι χωρὶς ἄλλο ἢ χαλκογραφία μὲ τὸ «Ἐνάκλημα τῶν Προγόνων» ἀπ' τῆ σκλαβωμένη Ἑλλάδα, ποῦ πρωτοτυπώθηκε στὰ 1782 σὰν προμετωπίδα στὸ ἔργο τοῦ Choiseul Gouffier, ὅπου βρίσκουμε καὶ τὸ στίχο τοῦ Βιργιλίου «exortate abiquis» ποῦ τὸν βάζει μὴ τῆς ἀφιέρωσής του στὸ Ρῆγα ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας (βλ. σελ. 307-308).

ἠ') Ἀπ' τὰ πιὸ σημαντικώτερα κεφάλαια τοῦ ὑπομνηματισμοῦ μου εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενο «Ἡ ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας». Σ' αὐτό, ἀντίθετα μὲ τὴν πλανεμένη γνώμη πολλῶν, πὼς ἡ Νομαρχία δὲν κυκλοφόρησε τάχα πλατιά καὶ δὲν διαβάστηκε, παρὰ ἐξαφανίστηκε, ἀποδείχνεται, ὅπως ἔγινε καὶ στὰ βιβλιογραφικά (σελ. 239) πὼς ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» μέσα στὰ 14 χρόνια ποῦ τὴ χωρίζουν ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση εἶχε πολὺπλευρὴ ἐπίδραση ἐθνεγερτικὴ, ἰδεολογικὴ, πνευματικὴ, ἐκκλησιαστικὴ, ποιητικὴ κλπ. Σπουδαία εἶναι ἡ διαπίστωση πὼς σταθῆκε τὸ ἐγκόλπιο τῶν Φιλικῶν καὶ πὼς ἀπὸ ἐκεῖ πῆρε ὁ Σολωμὸς τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας, μαζί μὲ πολλὲς ἰδέες.

Ἡ εἰσαγωγικὴ ἐρευνητικὴ μελέτη τοῦ δασκάλου μου ἀκαδημ. Ν.Α. Βέη ρίχνει πολὺ φῶς πάνω στὰ πρόσωπα καὶ τὶς ἰδέες τῆς Νομαρχίας καὶ βάζει τὶς βάσεις γιὰ μιὰ πλατιά μελλοντικὴ ἐρευνα γύρω στὸ βιβλίο, στὸ συγγραφέα καὶ στὰ διάφορα προβλήματά του, ἐνῶ παράλληλα ἡ σκιαγραφία τοῦ συγγραφέα ποῦ κάνει ὁ κ. Μαρίνος Σιγοῦρος στὸ προλογικὸ τοῦ μελέτημα μᾶς εἰσάγει μέσα στὸ βαθύτερο πνεῦμα τῆς Νομαρχίας καὶ τὴν ψυχογραφία τῆς προσωπικότητάς τοῦ Ἄνωνυμου συγγραφέα τῆς. Ὑστερ' ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἐρευνα, ἔμενε νὰ ἐξετάσω στὴν εἰσαγωγή μου τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» καὶ νὰ συνοψίσω σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ζητήματα γιὰ τὴν ἱστορικὴ καταγωγή τῆς, τὴ σκοποθεσία τῆς, τὸ γράψιμό τῆς καὶ τὸν συγγραφέα τῆς, καὶ προπαντὸς νὰ ἐξάρω, στηριγμένος πάνω στὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου, τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τῆς Νομαρχίας καὶ τὴ δημιουργικὴ προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα τῆς. Ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή μου παίρνει ὁ ἀναγνώστης μιὰ γενικὴ εἰκόνα τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ παρακολουθεῖ τοὺς ὅρους καὶ τὶς ἱστορικοκοινωνικὲς συνθήκες, ποῦ τὸ γέννησαν.

Ζήτησα νὰ κάνω μεγάλο κι ἐπιβλητικὸ τὸ παρουσίασμα τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», ἀπομνημειωτικὸ, ξεκινώντας ἀπ' τὴν ἰδέα πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα μεγάλο καὶ κορυφαῖο ἔργο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ποῦ ἴσο κι ὅμοιο του δὲν ὑπάρχει οὔτε στὰ πρὶν, οὔτε στὰ μετὰ του. Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς, κινημένος στὴ ξενητιά καὶ σὲ σκλαβωμένη γῆ, δὲν μπόρεσε

ν' ἀνοίξει τὰ φτερά του καὶ ν' ἀγκαλιάσει σύνολα. Περιορίστηκε συμβιβαστικά καὶ δειλὰ σ' ὠρισμένους ἀκίνδυνους τομεῖς, ὅπως ἦταν ὁ καθαρὰ ἐπιστημονικὸς (φυσικομαθηματικά κλπ.) καὶ ὁ ρόλος του ἦταν κυριώτατα ἀρνητικός: τὸ πολέμημα καὶ τὸ ρίξιμο τοῦ πολυκέφαλου λογιωτατισμοῦ, γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν μᾶς ἔδωσε εὐρύτερες συνθέσεις καὶ τολμηρὰ κηρύγματα, παρὰ μισοειπωμένα πράγματα καὶ κομματιαστὰ, ἀποφεύγοντας τὴ μάχη σ' εὐρύτερα ἰδεολογικά πεδία γιὰ τὸ χτύπημα τοῦ φεουδαρχισμοῦ στὸ κοινωνικὸ του ὑπόβαθρο καὶ στὸ πνευματικὸ του ἐποικοδόμημα, ποὺ στηριζόταν στὴν ἀμάθεια καὶ στὸ σκοτάδι καὶ στὶς πρόληψες, καὶ μόρφωνε δούλους. Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, τὰ Δοκίμια τοῦ Φιλιππίδη γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴν παιδεία, καὶ τὶς Γραφές τοῦ Βηλαρᾶ, καὶ τὴ μεταφραστικὴ παραγωγή, ὅλα τ' ἄλλα εἶναι κομματιαστὰ καὶ περιορισμένα, καὶ ἀπὸ παντοῦ λείπει ἡ μεγάλη καὶ πλέρια καὶ τολμηρὴ διαφωτιστικὴ φωνή. Ἡ Νομαρχία εἶναι τὸ πιὸ ὀλοκληρωμένο, τὸ πιὸ καθολικὸ μνημεῖο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, καὶ μέσα στὴ γενικότητα τῆς σύλληψής του ξετυλίγει τὶς ἀρετὲς καὶ τὰ γνωρίσματα τοῦ μεγάλου ἔργου, ποὺ εἶναι λόγος καὶ μάχη, οὐσία καὶ τέχνη, σοφία καὶ δημιουργία, πνευτὴ καὶ λαχτάρια.

Ἡ Νομαρχία εἶναι ἓνα ἔργο βαθιὰ ἀνθρώπινο, μαζὶ καὶ ἐθνικὸ, ἔργο σκέψης καὶ δράσης. Δὲν εἰκονίζει μόνον τὴν πραγματικότητα, παρὰ πολεμᾷ καὶ νὰ τὴν ἀλλάξει, ν' ἀνοίξει τὸ δρόμο μιᾶς νέας ζωῆς. Δὲν ζητάει μόνον τὸ ξεσηκωμό, μὰ καθορίζει καὶ τοὺς μεταπελευθερωτικὸς σκοποὺς τοῦ ξεσηκωμοῦ γιὰ τὴν κυριαρχία τοῦ λαοῦ καὶ τὴ δημοκρατία. Αὐτὸ τὸ βιβλίο εἶναι ἀπόχτημα γιὰ τὴν φτωχὴ μας φιλολογία καὶ πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸ σώσουμε ἀπ' τὰ νύχια τοῦ λογιωτατισμοῦ κάθε μορφῆς καὶ νὰ τὸ κάνουμε πηγὴ τῆς ζωῆς μας. Κατάφορτο καθὼς εἶναι ἀπὸ ἑλληνοπλαστικὸ καὶ ἀνθρώπινο περιεχόμενο, ἔχει μεγάλη παιδευτικὴ ἀξία. Εἶναι, κοντὰ στ' ἄλλα, ἓνα φωτεινὸ ἐγχειρίδιο κοινωνικοπολιτικῆς, πατριωτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς. Ἕνας δημοκρατικὸς συνέκδημος. Κι ἔδῳ βρίσκεται ὁ λόγος, ποὺ ἡ ἔκδοσή του, παρουσιάζεται μὲ τόση ἐπισημότητα καὶ μὲ τόση βαρύτητα. Ἄς μὴν πεῖ ὁ ἀναγνώστης πὼς ἔγινε τίποτα περιττὸ ἢ ὑπερβολικὸ στὸ παρουσίασμα τῆς Νομαρχίας. Γύρω στὴ Νομαρχία θὰ δημιουργηθεῖ γρήγορα μιὰ τεράστια φιλολογία καὶ θὰ γίνουν ἀμέτρητες ἐκδόσεις καὶ ὑπομνήματα. Ἡ τωρινὴ ἔκδοσις ἀποβλέπει στὸ ν' ἀναγνωριστεῖ τὸ βιβλίο στὴν ἀπροσμέτρητη ἀξία του καὶ μόνον ὅταν ἀναγνωριστεῖ θὰ γνωριστεῖ βαθιὰ καὶ πλατιά, καὶ θὰ ξαναζήσει μέσα στὴ ζωὴ μας, ρίχνοντας τὴν δυναμογόνα ἀκτινοβολία του. Παρουσιάζοντας τὴ Νομαρχία, προσπαθήσαμε νὰ συνταιριάσουμε τὴν αἰσθητικὴ καὶ γραμ-

ματολογική της αξιοποίηση με την έκδοτική της απομνημείωση, ώστε ή μιὰ νὰ σηκώνει τὴν ἄλλη καὶ νὰ τὴ μεγαλώνει, ὅπως ἓνα μεγάλο βᾶθρο καὶ μιὰ περίοπτη θέση δείχνει κι ἀπὸ μακριὰ πὼς πρόκειται γιὰ ἔργο ξεχωριστό, μεγάλης σημασίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δώσαμε στὴν ἔκδοσή μας μνημειακὸ χαραχτήρα σοβαρό, ὅπως μνημονειακὸ καὶ κλασσικὸ εἶναι καὶ τὸ ἔργο, μ' ἄλλα λόγια προσπαθήσαμε νὰ παρουσιάσουμε τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ὅπως δὲν παρουσιάστηκε κανένα κείμενό μας μέχρι τώρα, γιατί καὶ κανένα κείμενό μας δὲν τὴ φτάνει.

Ἀναστυλῶνοντας λοιπὸν «μέγα μεγαλωστί» ἀπ' τὸ τάφο του αὐτὸ τὸ καταχωνιασμένο μεγαλουργήμα, ἀποκορυφῶνοντας τὸ μνημειακὸ γιγαντώμενο μέσα στὴν ἱστορία καὶ στὴ γραμματολογία μας, ἀναπαύουμαι στὴν ἰδέα, πὼς με τὴν πρωτοβουλία μου (καὶ στὰ θετικὰ καὶ στ' ἀρνητικὰ της ἀποτελέσματα, κι ἐν' ἀπ' αὐτὰ ἡ τυχάρπαστη Τωμαδακικὴ βεβήλωση) ἐπλήρωσα τὸ νόμο. Καὶ ὁ νόμος ἦταν νὰ βγεῖ καὶ ν' ἀποκατασταθεῖ μέσα στὴ ζωὴ, καὶ νὰ πάρει τὴ θέση της μέσα στὴν ἱστορία μας αὐτὸ τὸ ἑφτασφράγιστο μνημεῖο. Τὸ λέγω ὅμως ἀπὸ τώρα. Γιὰ τὸν ἀναγνώστη εἶναι τὸ κείμενο. Αὐτὸ βαραίνει. Γιὰ νὰ τὸ πλησιάσει, ὅση βοήθεια κι ἂν τοῦ δώσουν οἱ ὑπονηματισμοί, ἂν δὲν ἔχει φωτεινὴ κι ἀδούλωτη ψυχὴ, ὁ θησαυρὸς αὐτός, ὅπως στὰ παραμύθια, μπορεῖ νὰ γίνῃ κάρβουνο στὰ χέρια του.

Στοὺς συνεργάτες Φ. Μπασουκέα καὶ Λ. Βρανούση, ποὺ με βοήθησαν στὴν ἀντιγραφή, στὰ δοκίμια καὶ στὴν ἀντιβολὴ ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες.

Σεπτ. 1948—Δεκ. 1949

Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο λαός, ὁ καθήμενος ἐν σκότει,
εἶδε φῶς μέγα .....

Τὶ εἶναι ἡ Νομαρχία. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι ἔθνικὴ καὶ πολιτικὴ κατήχηση. Ἐθνεγερτικὸ σάλπισμα. Ἐγκόλπιο ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς, καὶ μαζὶ ἀνεχτίμητο φιλοσοφικὸ δοκίμιον. Λόγος πατριωτικὸς, πού κυριώτατα ἀποτείνεται στους σκορπισμένους καὶ ξενιτεμένους Ἕλληνας. Λόγος καταξιώτικὸς τῆς Νέας Ἑλλάδας στὸ ὕψος τῆς ἀρχαίας. Μελέτη ἀποκαλυπτικὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Πολύπλευρο παρουσίασμα τοῦ σκλαβωμένου λαοῦ, πού στέναζε στὰ δεσμά του. Δοξολόγημα τῶν ἀγῶνων του καὶ τῆς ἠρωϊκῆς ἀντιστασιακῆς του ἐποποιίας. Πίνακας μεγάλου ζωγράφου, πού μᾶς παρουσιάζει μὲ πόνο καὶ τραγικότητα τὰ δεινοπαθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς συνεργοὺς τους—προεστοὺς καὶ ρασοφόρους. Φιλιππικὸς ἀδυσώπητος καὶ ἀνελέητος τῶν βαστάζων τῆς τυραννίας, πού κρατοῦσαν τὸ λαὸ στὴν ἀμάθεια καὶ τὸν ἐκμεταλλεύονταν εἴτε ἀνοιχτὰ σὰν ὄργανα τοῦ τυράννου, εἴτε μὲ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι τὸ παράπονον, τὸ μοιρολόγι, ἡ σπαραγμένη φωνὴ τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδας πρὸς τὰ ξενιτεμένα παιδιὰ της. Πανεθνικὸ προσκλητήριον ἐπαναπατρισμοῦ τους γιὰ τὸ χτίσιμο μιᾶς νέας, ἐλεύθερης καὶ ἀνεξάρτητης πολιτισμένης Ἑλλάδας, πού μὲ τὴ δημοκρατικὴ τῆς ζωῆ καὶ τὴ δημιουργικὴ τῆς ὁρμῆ, θᾶφτανε γρήγορα στὸ ὕψος τῆς παλιᾶς. Εἶναι πανηγυρικὸς τῆς λευτεριάς καὶ φιλιππικὸς τῆς τυραννίας κάθε μορφῆς. Στὴ θέσιν τῆς μοναρχίας βάζει τὴ νομαρχία. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» δὲν εἶναι μόνον ἔθνεγερτικὸ σάλπισμα, εἶναι καὶ μεταπελευθερωτικὸ δημοκρατικὸ κήρυγμα. Εἶναι ἀκόμα σάλπισμα ἔθνικῆς αὐτοτέλειας, αὐτάρκειας, ἀνεξαρτησίας καὶ πίστεως, καὶ μαζὶ σάλπισμα ἔθνικῆς σωτηρίας, γιὰτὶ ἀνοίγει τὰ μάτια τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου, καὶ ἀποδείχνει πῶς ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ ξένους θὰ ὀδηγήσει σὲ χειρότερη δουλεία καὶ σὲ φυλετικὸ ἀφανισμό. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι δοκίμιον φιλοσοφικόν, ἠθικόν, νεοελληνικόν. Σὰ φιλοσοφικὸν καὶ ἠθικόν δοκίμιον ἔχει τὴν πρώτην θέσιν μέσα στὸ διαφωτισμὸν μας. Εἶναι τὸ πιδ δυνατὸν καὶ ὀλοκλη-

ρωμένο ἔργο τοῦ διαφωτισμοῦ μας—μοναδικὸ μέσα σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς νεώτερης φιλολογίας μας, καὶ κορυφαῖο. Σὰ νεοελληνικὸ δοκίμιο ἀγκαλιάζει ὅλο τὸν προβληματισμὸ τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης καὶ ἀποκαλύπτει τὴ φυσιογνωμία, τὶς πηγές καὶ τὶς ἀρίφνητες ἠθικές, πνευματικές, παραγωγικές ἀξίες τῆς Νέας Ἑλλάδας. Σὰν ἐθνεγερτικὸ δοκίμιο καταξιώνει τὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση, καὶ ἀντλεῖ τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἀπ' τὶς δυνάμεις τῆς, δείχνοντας ὄχι μόνον τὴν ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ τὴ δυνατότητα τοῦ ἐθνολυτρωμοῦ. Ἐνὰ τέτοιο δυναμικὸ καὶ φωτεινὸ βιβλίον, στερεωμένο σὲ τόσο σωστὴ καὶ πλατιά τεχνικὴ βάση, ἔγινε ὄχι μόνον ἡ κατήχηση τῶν μεταρρηγικῶν ἐταιριστῶν τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐγκόλπιο τῶν Φιλικῶν καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ θεωρία τοῦ Εἰκοσιένα. Βιβλίον καταπληχτικὸ στὸ γράψιμό του καὶ φοβερὸ στ' ἀποτελέσματα καὶ στὶς ἐπιδράσεις του. Βιβλίον, ποῦ ἐκλείσει μέσα του ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ δημιούργησε συνείδηση γῆς, πατρίδας καὶ ἀγωνιστικῆς ἀρετῆς, στέκεται μέσα σ' ὅλη τὴ φιλολογία μας τὸ βιβλίον τῶν βιβλίων τῆς, μοναδικὸ καὶ μέσα στὴν παγκόσμια φιλολογία. Κι ὁ λόγος μου δὲν εἶναι μεγάλος, γιατί ὅ,τι κι ἂν πεῖ κανεὶς γιὰ ἕνα βιβλίον, ποῦ ἐκλείσει μέσα του τὸν πόνο ἑνὸς λαοῦ καὶ τὸν ὀδήγησε στὴν ἀπελευθέρωσή του, εἶναι μικρό, καὶ γίνεται ἀκόμα πιὸ μικρό, ὅταν αὐτὸ τὸ βιβλίον, ἀπὸ ἐθνεγερτικὸ κήρυγμα, ὑψώθηκε στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ πῆρε πανανθρώπινο χαρακτῆρα καὶ εὐρύτατο ἠθικὸ περιεχόμενον. Ἐχουν οἱ ξένες φιλολογίες πολλὰ ἐπαναστατικὰ δοκίμια καὶ λόγους, ἀλλὰ μιὰ σύνθεση τόσο παγκοσμιωμένη καὶ καθολικὴ, τόσο ἐθνικὴ καὶ τόσο δυναμικὴ στὰ κατηχητικὰ τῆς ἀποτελέσματα δὲν ἔχουν, κι ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» δὲν εἶναι μόνον ἕνα ἐθνικὸ βιβλίον, ἀλλὰ κι ἕνα μνημεῖον ἀπεριόριστης σημασίας γιὰ τὴ φτωχὴ μας φιλολογία. Αὐτὴ εἶναι στὸ γενικὸ τῆς κοίταγμα ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία».

Ἡ ἀξία τῆς Νομαρχίας. Εἰδικώτερα ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ἔχει διπλὴ ἀξία. Ἐσωτερικὴ, δική τῆς, κι ἐξωτερικὴ, ἱστορικὴ. Τὴ δική τῆς ἐσωτερικὴ ἀξία τὴ γιγαντώνει τὸ ὑψηλὸ θέμα τῆς, ὁ μεγάλος σκοπὸς τῆς, ὁ ἱστορικὸς ρόλος τῆς καὶ τὰ τεράστια ἐθνεγερτικὰ κατηχητικὰ τῆς ἀποτελέσματα. Γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἀξία τῆς Νομαρχίας, σὰ γράψιμον καὶ σύνθεση καὶ δημιουργία, θὰ μιλήσουμε παρακάτω. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ τῆς ἀξία πρέπει βαθιὰ νὰ κατανοήσουμε, ὅτι ἡ Νομαρχία εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος τῆς ἐθνεγερτικῆς κληρονομιάς τοῦ Ρήγα μὲ τοὺς Φιλικούς καὶ τὸ Εἰκοσιένα, καὶ τοποθετεῖ τὸ ἀπελευθερωτικὸ πρόβλημα σὲ νέα ἐθνικὴ βάση μὲ ρεαλιστικὸ καὶ θετικὸ τρόπο. Ἀποδείξαμε στὰ ὑπομνήματά μας (σελ. 238), πὼς ἡ Νομαρχία κυκλοφόρησε πλατιά, σώθηκε σὲ πολλὰ ἀντίτυπα, ἔγινε γιὰ πολλὰ χρόνια τὸ ἐγκόλπιο τῶν ἐται-

ριστῶν, τῶν Φιλικῶν καὶ τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα (σελ. 351 κ.π.) καὶ πῶς μὲ βάση τις ἀρχές καὶ τὰ ἐπιχειρήματά της γράφηκε τὸ καταστατικὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας (σελ. 351—352). Ἀποδείξαμε ἀκόμα πόσο πολὺπλευρῆ στάθηκε ἡ ἐπίδρασή της γιὰ τὸ διαφωτισμὸ—ἐθνεγερτικῆ, ἐκκλησιαστικῆ, πνευματικῆ, ποιητικῆ. Φτάνει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ ὕμνος τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ καὶ πολλὲς τῶν ἰδέες εἶναι ἐμπνευσμένες ἀπ' τὴ Νομαρχία (βλ. σελ. 357—358). Ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῆς Νομαρχίας στέκεται σὲ τοῦτο: ὅτι ἀνοίξε τὰ μάτια τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν κατάλληλη στιγμή, κι ἔδειξε πῶς ἡ ἀπελευθέρωσή του μπορεῖ, καὶ εἶναι ἐθνικὴ ἀνάγκη, νὰ στηριχθῆ στὶς καθαρὰ ἐθνικὲς δυνάμεις, χωρὶς καμμιὰ ξενικὴ βοήθεια, ἐξάρτηση ἢ ἀνάμιξη. Ἐδειξε ἀκόμα πῶς ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι εὐκόλῃ καὶ κατορθωτῆ, φτάνει νὰ τὸ θελήσουν οἱ Ἕλληνες. Μὲ τ' ἀτράνταχτα ἐπιχειρήματά της καὶ τὰ παραδείγματα καὶ τὶς ἀποδείξεις της ἡ Νομαρχία δημιούργησε αὐτοπεποίθηση ἐθνικῆ, συνείδηση ἐπαναστατικῆ, ἠθικῆ καὶ θεωρητικῆ πανοπλία, ἀγωνιστικὴ ὁρμή. Ἔτσι ἀνοίξε τὸ δρόμο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς ἐθνεγερτικῆς δράσης, ποὺ ὁδήγησε σὲ λίγα χρόνια στὸ Μεγάλον Ἐσσηκωμὸ, καὶ παράλληλα ἔγινε ἡ ἐπαναστατικὴ θεωρία τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ ἔχει μεγάλη σημασία, γιὰτὶ εἶναι ἱστορικὰ βεβαιωμένο, πῶς χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐπαναστατικὸ κίνημα, κι ὡς τὰ σήμερα, ποὺ ἀγνοοῦσαμε τὴ Νομαρχία, νομίζαμε πῶς τὸ Εἰκοσιένα βγήκε μόνο ἀπ' τὰ θούρια τοῦ Ρήγα. Καὶ νομίζαμε ἀκόμα, πῶς ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ Ρήγα καὶ μὲ τὴν ἐταιριστικὴ κληρονομιά του.

Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» στὸ φιλοσοφικὸ τῆς μέρος εἶν' ἓνα μνημεῖο περίλαμπρο καὶ κορυφαῖο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀνεβάζει τὴν ἑλληνικὴ σκέψη στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὴ συνδέει μὲ τὶς πιὸ προοδευτικὲς διδασκαλίαι τῶν μεγάλων διαφωτιστῶν. Γιὰ πρώτη καὶ στερνὴ φορὰ μὲ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» τὸ νεοελληνικὸ πνεῦμα ἔρχεται σὲ τόσο γόνιμη καὶ δημιουργικὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη καὶ παίρνει θέση μέσα στὸν κύκλο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ μ' ἓνα ἔργο ἐθνικὸ καὶ μαζὶ πανανθρώπινο, ἔργο καταπληχτικῆς γενέσεως καὶ πρωτοτυπίας. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶν' ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ πρωτότυπα κι ἐθνοπλαστικὰ ἐξαχτινώματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ. Τὸ θέμα τῆς ἐθνεγερσίας πλαισιώθηκε ἀπὸ μιὰ φωτεινὴ θεωρία γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, καὶ τὸ κήρυγμα ἔγινε φιλοσόφημα τέτοιας σύλληψης καὶ σύνθεσης, ποὺ κάνει τὸ ἔργο μοναδικὸ μέσα στὴν παγκόσμια φιλολογία, γιὰτὶ ὁ συγγραφέας κατάφερε μέσα στὰ στενὰ πλαίσια ἑνὸς λόγου ν' ἀναπτύξει μεθοδικὰ καὶ πρωτότυπα μιὰν ὁλόκληρη φιλοσοφία καὶ μ' αὐτὴν νὰ φωτίσει τὸ μεγάλο πρόβλημα τοῦ λαοῦ του, τὸ πρόβλημα τῆς λευτεριάς καὶ τῆς ἀναγέννησής του.